

ПРО ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Для сучасних досліджень споживчої кооперації характерне посилення уваги до соціального змісту її функціонування. У той же час, у цих дослідженнях немає відповіді на багато питань стосовно реалізації кооперацією соціальної функції в умовах ринкових трансформацій, а висновки окремих з них не можуть бути беззастережно прийнятими. Розбіжності у цих висновках – від недооцінки соціальної сутності кооперативних відносин до її суттєвого перебільшення. Але так як це питання є не тільки полем для наукових "вправ", а має і практичне значення, то ці розбіжності та неправильні висновки можуть суттєво впливати на зміст господарської діяльності цієї системи.

Так, у концепції розвитку споживчої кооперації Російської Федерації на період до 2010 р. передбачається зосередження її діяльності навколо таких соціальних завдань, як боротьба з бідністю, безробіттям, залучення до кооперативної діяльності жінок та молоді [1, с. 7–16]. Визначальну роль соціальні питання мають відіграти у розвитку споживчої кооперації України, про що свідчить висунення положення про первинність соціального змісту в її функціонуванні. Зокрема, у "Стратегії розвитку споживчої кооперації України (2004–2015 рр.)" стверджується, що "зміст споживчої кооперації складатимуть її соціальні та економічні аспекти в органічному поєднанні. **Причому соціальне буде первинним** (виділено автором, І. А.), тому споживча кооперація виступатиме соціальним об'єднанням людей; вона функціонуватиме як неприбуткова організація" [2, с. 5].

Така постановка питання про визначальну роль соціальних цілей кооперації та проголошення первинності соціального над економічним у розвитку системи не відповідає усталеному в економічній науці погляду на первинність матеріальних основ виробництва і вторинність соціальних відносин і цілей, незважаючи на те, що на сучасному етапі людської цивілізації роль останніх значно зростає. Але й з урахуванням цієї суттєвої обставини, визнання первинності соціальної складової над

економічною у функціонуванні кооперації є методологічною помилкою, яка має негативне значення для її розвитку і не підтверджується практикою. На нашу думку, замість проголошення первинності соціального змісту у розвитку кооперації буде більш правильним і науково обґрунтованим твердження про її більшу соціальну спрямованість, ніж це характерно для приватної та акціонерної форм власності.

Слід відмітити, що визнання споживчої кооперації як організаційно-правової системи, в якій задоволення соціальних потреб членів кооперативних товариств і суспільства є первинним, та законодавче встановлення її некомерційного характеру [3, с. 16] не слід розглядати як якийсь зовнішній момент чи то рекламну вивіску. На практиці таке визнання має справляти досить активний вплив на зміст організації і управління кооперативною діяльністю. При цьому його практичне використання має регламентувати всі сторони господарського розвитку споживчих товариств і підприємств. Але чи так це у реальній практиці? Чи є їхня діяльність некомерційною? Звичайно, що ні.

По-перше, споживчі товариства утворюються за рахунок вступних і пайових внесків та здійснюють торгівельну, заготівельну, посередницьку, виробничу й інші види підприємницької діяльності, якими займаються приватні та державні організаційно-правові форми господарювання, які у законодавчому порядку включені до комерційних. За наявності однакового змісту господарської діяльності, єдиним критерієм, яким може обґрунтовуватися некомерційний характер кооперативної діяльності, є проголошення та забезпечення пріоритетності соціальних цілей як головної мети самого існування системи. І в частині проголошення це відповідає дійсності. Проте на практиці забезпечення цих цілей знову ж таки здійснюється за рахунок комерційної діяльності, прибутку, який споживчі товариства та кооперативні підприємства отримують від господарювання, а тому їх діяльність як і раніше, так і в умовах ринкових відносин "**... в більший мірі** (виділено автором, І. А.) підпадає під критеріальні ознаки комерційного сектору (отримання прибутку і розподіл його між учасниками виробництва)" [4, с. 29–30]. Очевидно, що саме комерційні цілі, а не надання альтруїстичної допомоги пайовикам, безробітним, пенсіонерам визначають первинну сутність системи.

По-друге, незважаючи на те, що демократичний спосіб управління споживчими товариствами перебуває поза системою комерційних інтересів, його неповне використання у реальній практиці та підпорядкування управлінської діяльності виробничим завданням також не дають достатніх підстав вважати споживчу кооперацію некомерційною структурою.

Отже, правове і нормативне визнання споживчої кооперації не комерційною, а *соціальною структурою, яка здійснює таку свою роль шляхом комерційної діяльності*, є логічним "вивихом", а не висновком з наукових та юридичних обґрунтувань.

Послідовний логічний аналіз сутності споживчої кооперації має наслідком дещо інші висновки. Відомо, що головною особливістю діяльності некомерційних структур (благодійних фондів, релігійних, громадських організацій) є передача у власність їхнім органам, які мають статус юридичної особи, майна або грошових внесків із втратою права володіння, управління та розпорядження ними, тоді як у споживчих товариствах вступні та пайові внески є основою саме таких прав, що й зумовлює їхню відмінність від соціально-благодійницьких структур.

Не витримує критики також і твердження про те, що у споживчій кооперації отримання прибутку є другорядною метою, яка підпорядкована первинним соціальним цілям. Як відзначають дослідники цієї проблеми, визначити, "в яких випадках отримання прибутку є головною метою організації, а в яких – побічною, в реальному житті буває досить важко... Головна відмінність організації комерційної від некомерційної полягає не в отриманні прибутку, а в тому, що першим дозволено розподіляти його між своїми учасниками" [4, с. 37]. Відомо, що кооперація має таке право і реалізує його на практиці.

Як важливий аргумент обґрунтування первинності соціального змісту діяльності споживчої кооперації у багатьох дослідженнях використовується твердження про її соціальну місію у задоволенні потреб сільського населення. Однак господарська діяльність кооперації на селі ніколи не здійснювалася на основі філантропічних принципів, а була комерційною. У ринкових умовах, так само, як і раніше, коли ті чи інші види діяльності стають нерентабельними, кооперація їх згортає, а якщо і продовжує, то тільки за умови покриття непродуктивних витрат з місцевих чи державного бюджетів.

Всупереч проголошенню первинності соціального змісту кооперативної діяльності статистичні дані про її розвиток свідчать, що основні соціальні показники, які характеризують сучасну кооперативну діяльність, мають чітко виражену тенденцію до суттєвого скорочення. Зокрема, за період з 1986 р. по 2003 р. кількість діючих магазинів, закладів громадського харчування, виробничих підприємств системи, відповідно, скоротилася на 72,5%, 69,6% і 60,4% [5, с. 2,10,14; 6, с. 3,4,7]. Паралельно відбувається процес зменшення кількості пайовиків і працівників системи, відповідно, з 13,1 млн. чол. до 918 тис. чол. та із 733,2 до 121,4 тис. чол., або в 13 і 6 разів [5, с. 1, 108; 6, с. 1, 132]. Очевидно, що єдиним висновком з порівняння цих даних є констатація значного звуження соціальної бази системи, як прямого, так і опосередкованого її впливу на вирішення суспільних проблем соціального характеру.

Проголошення пріоритетності соціальної функції споживчої кооперації на основі неприбутковості її діяльності унеможливило практичну реалізацію соціальних наслідків реформування відносин власності. Відомо, що закріплення за пайовиками власності і встановлення виплат дивідендів на пайові внески за рахунок прибутків не реалізується практично, так як їх виплата суперечить ідеї неприбутковості. У той же час, багато споживчих товариств і кооперативних підприємств (і їх кількість зростає) отримують прибутки. Якщо у 1999 р. питома вага прибуткових підприємств у системі становила 52,9%, то у 2003 р. із 8,4 тис. прибутково працювали 7 тис., або 84,4% [6, с. 80].

До звуження реалізації соціальної функції споживчою кооперацією приводять масштабна приватизація і передача в оренду її власності, а також діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування, яка у багатьох випадках фактично спрямовувалася на створення умов, сприятливих для приватизації кооперативної власності [7, с. 14].

Загальним висновком з аналізу теорії та практичної реалізації соціальної функції споживчої кооперації при переході до ринкової економіки є констатація факту про суттєве звуження в її діяльності саме соціального змісту як щодо членів споживчих товариств, так і суспільства у цілому. Незважаючи на те, що кооперативні принципи господарської діяльності мають суттєві переваги над приватною та акціонерною формами власності у питанні більш повної соціалізації економічних відносин, вони не

реалізовані у трансформаційний період. Відродження та посилення цієї функції як у самій системі, так і в суспільному масштабі можливе лише за суттєвої зміни векторів суспільних трансформацій, визнання та підтримки соціальної місії споживчої кооперації на суспільному, передусім державному рівні, та за умови утвердження в ній дійсно кооперативних економічних відносин. Без цього, відзначав відомий дослідник розвитку української кооперації Л. Олесевич, проголошення соціального месіанства споживчої кооперації залишиться "кооперативним міфом за умов капіталістичної дійсності" [8].

Література

1. Концепция развития потребительской кооперации Российской Федерации на период до 2010 года. – М., 2001. – 109 с.
2. Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004–2015 рр.). – Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 2004. – №15. – 9 квітня. – С.1–32.
3. Закон України "Про кооперацію". – К.: НМЦ "Укоопспілка", 2003. – 24 с.
4. Формы кооперативного движения в условиях рыночных реформ / Г. В. Гутман, О. Б. Дигилина и др. – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К*", 2003. – 384 с.
5. Основные показатели хозяйственно-финансовой деятельности потребительской кооперации УССР за 1986 год. – К., 1987. – 109 с.
6. Показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій Укоопспілки за 1999–2003 роки. – К.: Укоопспілка, 2004. – 146 с.
7. Матеріали XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України. – К.: Укоопспілка, 2000. – 164 с.
8. Олесевич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність. Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883–1939). – К.: Наукова думка, 1974. – 168 с.